

Bir ağ buludun arxasında, şimşəklərin işığında, yaz yağışına bələnib də-rə boyu qaçardığ, kol dibindən bənövşə süzün sinəmə taxardığ, Yem-liyin, quzuqulağının dadına baxardığ, təkəsəqqal, qurxuğum yığar-dıq, üst başımızı qurutmaq üçün ocaq çatıb halay qurardıq, bulaqlarda ə-lüzümüə su vurub dincələrdik. Təbiətin seyrinə düşəndə, yolu-irizi azan-da hayımız, sasimiz sıldırım qayalarda əks-sada verərdi. Səmt tutub gedəndə başımızın üstündə dolayan buludlar dolub boşalardı, palıd ağacının yarpaqları bizi yağışdan qoruyardı, hava ayazıyıb acı-landan sonra dağ düşündə durna qatırı kimi sıralanmış çə- və meşə sa-hələrinə məhv edib, torpağın üst münbit qatını yarasız hala salıb.

Azərbaycanın azad olunmuş

ərazilərində 43 min hektar ərazi si olan təbiət qoruqları və təbiət yasaqlı-qları - Bəsitçay və Qaragöl qoruqları, La-çın, Qubadlı, Arazboyu və Daşaltı ya-saqıqları ermənilər tərəfindən məhv edilib, həmin illər ərzində düşmən tor-paqlarımıza qənim kəsilib. İşğaldan əv-əl burada "Azərbaycan Respublikası-nın Qırmızı Kitabı"na daxil edilmiş çox sayda fauna və flora mühafizə olunur-

Bu dediklərim nə nəğildir, nə də əf-sanə, bu bəxtəvər günləri bir vaxtlar Qarabağda, Şərqi Zəngəzurdə yaşama-şığıq. Otun, çiçəyin ətrinə bürünmüş dağ-ların döşündə, adamı bihuş edən çə-

leşir. Qoruğun ümumi sahəsi 240 hektardır və burada 102 bitki növü olub. Ermənilər bu ərazini də vandallıq-la məhv ediblər. Laçın Dövlət Yasaqlığı 1961-ci ildə yaradılıb və yasaqlığın ya-radılmasında məqsəd buradakı heyvan, quş növlərini qoruyub saxlamaq və ar-tırmaq olub. Yasaqlıqda cüyür, dağ ke-cisi, çöl donuzu, ayı və s. heyvanlar, tu-rac, kəklik və başqa quşlar məskən sa-lıblar. Əraziyə Hacısamlı meşəsində dünyada ən qiymətli qırmızı palıd ağac-ları olub. Həmin qiymətli ağacdən istifa-də etmək üçün hələ çar hökuməti döv-ründə fransız iş adamları çətin dağ ya-maclarından keçən araba yolu çəkiblər. Lakin Azərbaycanda sovet hökuməti qurulandan sonra fransızlar əliboş geri qayıdıblar. Həmin araba yolunun izi hə-lə də qalmaqdadır. Qızıl palıddan çox qiymətli mebel və konyak spiriti saxla-maq üçün çənlər hazırlanıb. Qeyd edək ki, bu nadir ağac Azərbaycanda yalnız həmin yasaqlıqda yayılıb. Başqa meşə-lərdə olduğu kimi, cinayətkar ermənilər həmin ağacları da qıraraq məhv ediblər.

mənləklərdə, duman-çənə bələnən irə-mələrdə doyuncə gəzməmişik. Bu yer-lərdən Uca yarıdan heç nəyi əsirgəmə-mişdi, gözəllikdən doymaq olmurdu. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur zəngin meşə örtüyü, qiymətli ağacları, nadir bitkiləri ilə əsl cənnəti xatırladırdı. Təəs-süf ki, 1990-1993-cü ilin əvvəlinə kimi Ermənistan ordusu öz havadarlarına arxalanaraq həmin əraziləri işğal etdi və təxminən yüz minlərlə hektar meşə fondu qəsbkarların, "vəhşi qəbilə"nin əlinə keçdi. Mütəxəssislərin qənaətinə görə, vaxtilə işğal altına düşən ərazilər-də düşmən qəsddən yanğınlı törədərək 100 min hektar otlaq, biçənək, yaşılıq

du ki, onların əksəriyyəti artıq məhv edilib.

Ermənistan tərəfindən işğal edilmiş Azərbaycan ərazilərində 13197,5 hek-tar qiymətli meşə sahəsi misli görün-məmiş vandalizmə məruz qalıb. İşğal olunmuş ərazilərdə 460 növdən çox ya-banı ağac və kol, o cümlədən Bəsitçay və Qaragöl qoruqları, Arazboyu, Laçın, Qubadlı, Daşaltı təbiət yasaqlıqları kimi qorunan ərazilərdə "Qırmızı kitab"a da-xil olmuş 60-dan çox fauna və 70-dən çox flora növünün əksəriyyəti ermənilər tərəfindən məhv edilib. Ümumiyyətlə, su ehtiyatlarının çirkəndirilməsi, meşə-lərin yandırılması üçün ermənilər müha-ribə böyükləri zamanı dünyada qada-ğan olunmuş fosfor bombalarından isti-fadə ediblər. Bu bombaların düşdüyü ərazidə hər şey məhv olub. Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində qəsddən törədilmiş yanğınlı nəticəsində, təxmi-nən, 110 min hektar ərazi sıradan çıxıb. Qarabağda və Şərqi Zəngəzurdə yara-dılmış qoruqlar və yasaqlıqlar erməni faşistləri tərəfindən məhv edilib. Otuz il-lik işğal dövründə ermənilər Qarabağın və Şərqi Zəngəzurun təbiətinə qəsd ediblər. Yeraltı və yerüstü sərvətlərə, flora və fauna, bol su ehtiyatlarına, tari-xi mədəni-dini abidələrə, nadir təbiət in-cilərini qənim kəsiliblər. Əfsuslar olsun ki, ermənilər həmin gözəl və bərəkətli meşələri, çayları, ormanları, təbii abidə-ləri ekoloji terrora məruz qoyublar. Tə-əssüf ki, otuz ilə yaxın müddətdə Qara-bağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlar-na daxil edilən ərazilərin yeraltı-yerüstü sərvətləri erməni vandalları tərəfin-dən talanıb, qarət olunaraq Ermənista-na daşınıb.

Azərbaycan hökumətinin 4 iyul 1974-cü il tarixli qərarı ilə Zəngilan ra-yonunda yaradılan Bəsitçay Dövlət Qo-ruğu ölkəmizin cənub-qərbində, Bəsit-çayın dərəsində yerləşir. Həmin vaxt qoruq ərazinin landsaft kompleksini, xüsusilə nadir təbii çinar meşəliyini qo-rumaq məqsədilə təşkil edilib və sahəsi həzrədə 107 hektardır.

Bəsitçay meşəliyində çinarlar toxum və pöhrələr vasitəsilə artırılıb. Buradakı çinarların 80 faizi pöhrələrlə, 20 faizi isə toxum vasitəsi ilə əmələ gəlib. Qoruq-dakı ən nəhəng ağacdən birinin yaşı 1200 il, hündürlüyü 53 metr, diametri 4 metrdir. Onun kök gövdəsindən 185 ədəd pöhrə əmələ gəlib. Bu pöhrələr də öz növbəsində nəhəng ağaca bən-zəyirlər, böyüklərinin 100-150 il yaşı və 40 metr qədər hündürlüyü olub. Təəs-süf ki, belə bir təbii sərvətimiz 1993-cü ildən başlayaraq işğal illərində erməni vəhşiləri tərəfindən məhv edilib, o meşə-lərə amansız divan tutulub, qiymətli ağaclar kəsilərək mebel istehsalında isti-fadə olunub.

Müzəffər Azərbaycan Ordusu Qara-bağ və Şərqi Zəngəzuru işğalçılardan azad edəndən sonra Bəsitçay Dövlət Təbiət Qoruğunda meşələrin bərpasına və yenidən qurulmasına başlanılıb. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi tərəfindən Zəngilanın Bəsitçay çayına qızılaxılı forellər buraxılıb. Eyni zaman-da, işğal zamanı kəsilmiş nadir Şərq çinarlarının yerinə yeni tınglar əkilib və toxum səpilib. Berpa işləri davam etdi-rilir.

Qaragöl Dövlət Qoruğu 1987-ci ildə Laçın rayonu ilə Ermənistanın Gorus ra-yonu sərhədində yaradılıb və dəniz sə-viyyəsindən 2568 metr yüksəklikdə yer-

Qubadlı, Daşaltı və Arazboyu Dövlət yasaqlıqlarında da ermənilər ekoloji ter-ror törədiblər, flora və faunaya misilsiz dərəcədə ziyan vurublar, nadir bitki və heyvan növlərini qəsddən və bilərəkdən məhv ediblər. İşğaldan azad edilən ərazilərdə ən qorxulu və həyəcanlı və-ziyəət Oxçuqayda yaranıb. Çay Ermə-nistanda beynəlxalq şirkətlər tərəfindən idarə olunan mis və molibden maddə-lərinin ağır metalları və zərərli maddələri ilə çirklənib. Bu çay işğaldan azad edil-miş Zəngilandan keçərək Cənubi Qaf-qazın ikinci böyük çayı olan Arazə tökü-lür və onun keyfiyyətinə birbaşa təsir göstərir. Çox təəssüf ki, beynəlxalq təş-kiلات ermənilərin ekoloji terroruna göz yumur, bu vacib məsələyə bigənə yanaşır. Göründüyü kimi, Qarabağda və Şərqi Zəngəzurdə Ermənistanın təx-minən 30 il davam etmiş və regionun ekoloji vəziyyətinə ciddi ziyan vurmuş işğalçılıq siyasəti nəticəsində, mütəxə-sislərin qənaətinə görə Cənubi Qafqaz regionunda ekoloji tarazlıq böyük sual altına düşüb. İşğal olunmuş ərazilərdə ermənilər tərəfindən həyata keçirilmiş qeyri-qanuni fəaliyyət və təbii ehtiyatlar-ın istismarı iqtisadi kontekstlə yanaşı, həm də bir sıra ekoloji problemlərə gətirib çıxarıb. Meşələrin qırılması və yan-dırılması, su ehtiyatlarının çirklənməsi, flora və faunanın məhv edilməsi, re-gionda yerin təkinin talan edilməsi nə-ticəsində ekoloji tarazlıq ciddi şəkildə pozulub. Bu regionda ətraf mühitin deqra-dasiyası keçmiş ATƏT-in qulağından uzaq, o qədər maneəsiz şəkildə baş verib ki, hətta Ermənistanın özündəki ekoloji təşkilatlar bu vəhşiliyə görə na-rəhat olublar.

Hayatın pozulmayan bir qanunu var, cinayətkar heç vaxt cəzasız qalmır. Şanlı Azərbaycan ordusu işğalçı Ermə-nistanı diz çökdürdü, silahlı qüvvələrini məhv etdi, Qarabağ və Şərqi Zəngəzu-ru öz əbədi sakinlərinə qaytardı. Prezident, Qalib Ali Baş Komandan İlham Əliyevin bildirdiyi kimi, vəhşi kimi gəlib başqasının torpağını istismar edib, onun mənşəyini dəyişdirmək istəyib, yaşayış məntəqələrinin adlarını dəyiş-dirmək istəyib, tarixi abidələrimizi yerlə-yeksan edib, saxta tarix yaradıb, xəritə-lər dərc edib. Bu, bölgədə mövcud olan ənənələrə, qaydalara, Qafqazda möv-cud olan davranış qaydalarına tamami-lə ziddir. Bu, bir daha onu göstərir ki, erməni xalqının bizim bölgə ilə heç bir əlaqəsi olmayıb. Bunlar heç vaxt Qaf-qaz xalqı olmayıb. Sonradan gəlmələr-dir.

Kiçik Qafqazın ən yüksək zirvəsi Gə-miş dağı (3724 metr) Murovdəğ silsilə-sini, Qızılqaya dağı (2843 metr), Qırxız dağı (2827 metr), Böyük Kirs dağı (2725 metr) Qarabağ silsiləsinin şərq yamaclarını heyratəmiz gözəlliyə qər-q edir, dağ çaylarının keçdiyi yerlərdə isə dərən və sıldırım yamaçı dərələr uzanıb, duman-çəndən libas geyinir. İndi bu zir-vələrdə uçrəngli bayrağımız çürürüla dalğalanır, dünyanın ən güclü ordula-rından olan silahlı qüvvələrimizin zabit və əsgərləri sərhələrimizi göz bəbəyi kimi qoruyur, düşməne gözdağı verir-lər. Qarabağın və Şərqi Zəngəzurun yaranmış təbii yeniçənə cana gəlir, milyonlarla pöhrə Günəşə sarı baş qal-dırır, çaylar öz məcrasına düşür, perik düşmüş heyvanlar və quşlar öz məs-kənlərinə qayıdılar.

Salman ALIOĞLU,
"Respublika".